

Borbála

Corvin János herceg anyjával a kortárs írók közül egyedül a raguzai Lodovico Tubero foglalkozott. Azt írja róla, hogy Mátyás király, első felesége halála után szabad ember lévén, e nőt otthonában olyan királyi környezettel vette körül mint egy valódi feleséget. Igen nagyon szerette, és a tőle kapott fiúutód miatt feleségül kívánta volna venni – amint ezt többen is állítják –, ha erről barátai le nem beszélék.¹

A királyfi anyjának személye sokáig rejtve maradt, és hogy ez egyéniségének, visszavonult magatartásának volt köszönhető, azt századunk elején valamennyi forrásokat ismerő és föltáró történész, Fraknói, Schönherr és Berzeviczy egybehangzóan állítja.² Különös viszont az, hogy ezt a rejtőzködést mintha a Budára akkreditált, mindent kifürkésző külföldi diplomaták is tiszteletben tartották volna.

Egyetlen alkalomról mégis tudunk, amikor ő került az udvari intrikák középpontjába. Ezt a botrányt Beatrix királyné adáz, a trónöröklést a maga számára biztosítani kívánó manőverei idézték elő. Az 1489 őszén történt esetről szóló híradást a modenai levéltár őrizte meg, azért, mert a címzett a ferrarai hercegnő, Beatrix nővére volt. A tudósítás szerint Beatrix saját meddőségéért a királyfi anyját okolta, hogy az megbabonázta volna. Rávette ezért a kis Hyppolit kísérelőjét, az egyházjogász Beltramo Costabilit, hogy járjon közbe a pápai legátusnál a nőnek emiatt való egyházi kiközösítése ügyében. Ez állítólag meg is történt. Ezért viszont János herceg anyja a királyhoz ment panasza. Mátyás erre fiával együtt fölkereste Beatrixot. A szöfváltás

¹ „Rex Matthias morte primae coniugis iam solutus matrimonio eius (Johannis Corvini) matrem regio cultu aequae ac iustam uxorem domi in deliciis habuerat, volueratque eam, ut multi affirmant, propter prolem ex ea susceptam sibi matrimonio, ni amici dissuassent, coniungere.” Ludovicus TUBERO, *Commentariorum... libri 11* = J. G. SCHWANDTNER, *Scriptores rerum Hungaricarum*, II, Viennae, 1746, 127.

² FRAKNÓI Vilmos, *Hunyadi Mátyás király*, Bp., 1890, 341; SCHÖNHERR Gyula, *Hunyadi Corvin János*, Bp., 1894, 13–19; BERZEVICZY Albert, *Beatrix királyné*, Bp., 1908, 328.

során az ifjú elvesztette önuralmát, és valami gorombaságot vágott a királyné fejéhez, olyat, amit csak anyjától tudhatott. Beatrix viszont „figliolo della putana”-nak nevezte a királyfit. A királynéi könnyekig és atyai tettelegesséig fajult családi perpatvar részletes leírásához a tudósító hozzáfűzte: és mindez nem volt elég ahhoz, hogy ezt a nőt, azaz János herceg anyját, Budáról eltávolítsák. Viszont a följelentő Messer Costabilinek a király húsz napot adott arra, hogy az országot elhagyja.³ A botrányt nem őrizték meg a palota falai. Éppen erre hivatkozott öt évvel később, 1494-ben Ulászló a pápai legátusnak. Kitért a Beatrixszal kötendő házasság elől, mivel őt Borbála, a király ágyasa (concupina) megátkozta, tőle tehát utód nem várható. Ulászló még azt is hozzátette, hogy az emiatt történt kiátkozási eljárás fönmaradt, ismeretes az széltében Magyarországon és a bécsi egyetem doktorai előtt is.⁴ Írásos emléke az egyházi jogi eljárásnak ma nem ismeretes. Valószínűleg nem is került rá sor. Ennyit talán még a király is el tudott érni Beatrix ellenében. Az is igaz viszont, hogy a kis Hyppolit érsek és Beatrix könnyeinek hatására akkor Messer Costabili sem hagyta el az országot. Ulászló az első, akinek a pápai legátus előtt tett nyilatkozatából János herceg anyjának keresztnéve, Borbála, Fraknoi forrásföltárása nyomán ismeretessé vált.

Éppen a rejtőzködő magatartás és a megbízható adatok hiánya miatt sokáig úgy hitték, hogy a herceg anyját a király Boroszlóban ismerte meg. De már a 18. században is ismertté vált olyan forrás, amely a nőt Ausztriából valónak mondta.⁵

Osztrák helytörténészek 1941-ben közzétett levéltári kutatásaiból kiderült, hogy Borbála az alsó-ausztriai Steinből származott, és családi neve Edelpeck volt.⁶ A családi körülményeire és későbbi sorsára is fényt derítő adatokat Richard Perger foglalta össze 1982-ben a schallaburgi kiállítás katalógusában.⁷ Magán a kiállításon látható volt Borbála korábban már többször publikált

³ 1489. szeptember 18-án közvetítette Antonio Costabili Comagióból a Budáról kapott híreket. *Aragóniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok*, kiad. BERZEVICZY Albert, Bp., 1914, 138–140.

⁴ „quod sit maleficata et ipsam reginam tempore eiusdem regis M. hoc deduxisse et probasse contra Barbaram illius regis concubinam et processus desuper habitas extare et hoc universo regno Hungarie et doctoribus universitatis Viennensis constare”. FRANKÓI Vilmos kivonata a Velence SM Classis X. cod. CLXXVIII. № 77-ből SCHÖNHERR Gyula gyűjteményében, MTA Kézirattár, Tört. 2° 280/II. f. 113.

⁵ A 2. jegyzet valamennyi szerzője részletesen ismerteti az ismert adatokat a hivatkozott helyeken.

⁶ LUDWIG Vince Oszkár–MASCHEK Ferenc, *Corvin János anyja*, Turul, 56 (1942), 1–11. Felolvastatott a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1941. december 19-én tartott ülésén.

⁷ *Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn, 1458–1541: Ausstellung, Schallaburg, 8. Mai–1. November 1982*, Wien, Amt der Niederösterreichischen Landesregierung, 1982, 255–256.

végrendelete.⁸ Ez az iromány bepillantást enged a steini polgárlányból királyi kedvessé, utóbb enzersdorfi várúrnővé lett nő vagyoni viszonyai mellett lelkivilágába is. Erre már a közreadók is fölfigyeltek, és az irományban egy tragikus asszonyors dokumentumát látták.

Borbála 1491-ben fejedelmi kincsekről végrendelkezett. Arany és ezüst keresztek és kelyhek, igen nagy mennyiségű igazgyöngy jutott végakarata szerint szülővárosa, Stein plébániatemplomára és annak Szent Borbála-oltárára, ugyancsak a szomszédos Loiben templomára, a bécsi Mária Magdolna-kolostorra, a mariazelli és máriavölgyi templomokra. Gazdagon hagyatkozott az enzersdorfi plébánia templomára és saját várkápolnijára is. Ruhatára legpompásabb darabjait miseruháknak szánta. Így vörös atlasz szoknyájának felét a steini Szent Borbála-oltárnak, másik felét a zelli Miasszonyunk templomának adta. Ugyanígy megosztotta arany bársony szoknyáját, felét a steini plébániatemplomra, másik felét a loibeni egyházra hagyta. Egy aranyvirágokkal díszített kék kelméről úgy rendelkezett, hogy abból a klosterneuburgi kolostorban Szent Lipót tiszteletére miseruhát készíttessenek. Ennek díszítésére külön is rendelt drágaságokat. (A Szent Lipót tiszteletére rendelt miseruhát a kolostor 16. századi inventáriuma Borbála adományaként említi.) Igen nagy mennyiségű gyöngyöt, valamint ruhatárának gyöngyökkel ékesített darabjait a bécsi Mária Magdolna-kolostornak adományozta azért, mert értékeit eddig is ott őrizték. Ugyancsak a Bécsben lévő Szent Jeromos-házra hagyta aranybarna köpenyét. Ezt az intézményt a megtévedt, majd a vezeklés útjára tért nők részére alapították. A város egyik egyházi nevezetessége volt, éppen sajátosan karitatív célkitűzése miatt. Borbála úgy rendelkezett, hogy őt is itt helyezzék majd végső nyugalomára.⁹

Végrendeletének egy passzusa magyarországi vagyonáról intézkedik. Kedves fiára, János hercege úrra hagyta besztercebányai házát, amelyet neki ura, a király vásárolt, és erről ő pecsétes adománylevelet is kapott. Hozzátette, hogy ez megtalálható Besztercebánya telekkönyvében is.¹⁰ Ismert, hogy a vá-

⁸ Vinzenz Otto LUDWIG–Franz MASCHKE, *König Matthias Corvinus und Barbara Edelböck*, Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich, Neue Folge, 32 (1955–1956), 74–93., a végrendelet szövege 89–91.

⁹ „Danach das mein leichnam ersamlich zu der erdn bestat und zu sand Iheronimus zu Wienn in die Kirchn begraben werd...”, *i. m.* (8. j.), 89. A kortárs Petrus Ransanus a bécsi Szent Jeromos-kolostorról így ír: „Est et Viennae monasterium, in quo meretrices ad deum conversae recipiuntur, quae canonicis horis hymnos Teutonica lingua decantant, earum si qua deprehensa fuerit redire ad peccatum, in Danubium praecipitur, agunt igitur in eo coenobio pudicam sanctamque vitam ita, ut rarus de illis sermo audiat.” Petrus RANSANUS, *Epithoma rerum Hungararum*, ed. Petrus KULCSÁR, Bp., 1977, 174; LUDWIG, *i. m.* (8. j.), 85 (a kolostor történetéről).

¹⁰ „Item meinen liebñ Sun und herrñ hertzog Hannsen schaff ich mein haws in Newnsol, das mir mein herr der kunig kauft hat und darüber brief und sigl gab, die erlegt sein pey

ros levéltárát a középkorban a templomnak egy erre szolgáló részében őrizték. Az 1500. áprilisi tűzvész a várossal együtt az iratanyag nagy részét is elemészttette. A városi könyveknek csak megpörkölt töredékei maradtak fenn. A levéltárban mégis megőrződött Mátyás király adománylevelének egy (közel) egykorú másolata. Nyilván azért helyezték ott el, mert a ház tulajdonjoga utóbb sok vita tárgya volt. Jurkovich Emil Besztercebányáról készült, 1922-ben lezárt kéziratos monográfiájában megemlíti mint Mátyás király 1473-ban kelt adománylevelét Edelpek Jánosné részére.¹¹ Nyilvánvaló, hogy a megajándékozott neve akkor semmit nem mondott, mivel az csak 1941-től kapcsolódott Borbála személyéhez. Ezen a nyomon viszont már meg lehetett találni az Országos Levéltár gyűjteményében a besztercebányai oklevél fényképmásolatát.¹²

Mátyás király másolatban fennmaradt, német nyelvű oklevelének teljes szövege a függelékben olvasható. Ennek a következőkben rövidített tartalmi ismertetését adjuk.

Mi Mátyás Isten kegyelméből Magyarország és Csehország stb. királya tudatjuk levelünkkel mindazokat, akiket illet. Amikor mi mintegy négy éve Ausztriában fölséges fejedelmi urunknál, Frigyes római császárnál, a mi kedves atyánknál időztünk, történt, hogy vidéken volt alkalmunk megtapasztalni azt, ahogyan a nemes Borbála asszony, a steini Hans Edelpeck lánya, az apa, az anya és barátai nekünk fontos ügyeinkben és szükségünkben hűségesen szolgáltak. Akiket mi megkedveltünk és kitüntettünk, illő azért és jogos, hogy az ő nemzetiségüket királyi adományokban részesítsük. Ezért mi a nevezett Borbála asszonynak, aki nemes erényekkel ékesítve és udvari magatartást tanúsítva jelent meg előttünk, és királyi Magyarországunkon az ő erénye előttünk tetszést nyert, amelyek minket arra indítottak, hogy neki királyi adományt tegyünk, megtekintvén az említett okokat, királyi kegyből és különleges jóakaratból az ő, valamint apja és anyja által tett kegyességre is emlékezve Besztercebánya városunkban egy kőházat, egy bányát és egy majorságot ugyanott, valamint Szent Jakab, Podlavicz, Rechka, Mayer- és Ulmanfalva és Németfalva nevű Zólyom vármegyebeli falvakat, amelyek mind a nevezett házhoz tartoznak, minden szükséges fölszereléssel, tartozékaikkal, művelt és műveletlen szántóföldjeikkel, a réteket, legelőket, hegyeket, völgyeket, vizeket,

minem hauswirt und ich darumb geschribn stee im grundpuech daselbn zum Newnsol. LUDWIG, *i. m.* (8. j.), 90.

¹¹ JURKOVICH Emil, *Besztercebánya sz. kir. város monographiája*, kézirat, 1922, f. 815. OSzK, Kézirattár, Fol. H. 1930. Az oklevél kivonata megvan FÖGLEIN Antalnak 1965-ben bekerült hagyatékában a MTA Kézirattár Ms 3228 f. 125. jelzeten.

¹² MOL, Df 280696.

patakokat, halastavakat, tavakat, malmokat, malomhelyeket, minden fölszereléssel és tartozékkal, ami jog szerint vagy régen hozzájuk tartozott... a nevezett Borbála asszonynak, örökösének és utódjainak... adjuk, hogy azt örökösen és visszavonhatatlanul birtokolják.

Kelt Diósgyőrben, Szent Briccius püspök és hitvalló ünnepén az Úr 1473. esztendejében, magyar királyságunk XVI., cseh királyságunk ötödik esztendejében.

Az ajándékozó oklevelet a király 1473. november 13-án keltezte. A kis János ekkor volt fél éves, életben maradásához most már komoly reményt lehetett fűzni. A kiállítás helye Diósgyőr királyi vára, ahol Mátyás sokszor és szívesen tartózkodott.¹³ Pihenni járt ide, hivatalos ügyekre itt ritkán kerített sort. Szilágyi Erzsébet is keltezett innen levelet. Bizonyosan itt volt – az adományozás idején legalábbis – Borbála is a kisleány.

Az oklevél bevezető részében a király elmeséli megismerkedésük történetét. Eddig csak föltételezhettük, most már bizonyos, hogy az 1470 elején, Mátyás bécsi tartózkodásának idején történt. A továbbiakból kiderül, hogy az egész családot otthonukban volt alkalma megismerni. A királynak ott valamennyien bizonyos nehéz helyzetében segítségére voltak. Borbála apja a göttweigi apátság hűbérbirtokosa volt.¹⁴ Mátyás februárban járt ott, a vadászatok idején. Talán így került Stein erdős vidékére, ahol a bajba jutott Borbála családja segített. Azt is közli az oklevél, hogy Borbála ezután Magyarországra jött, és itt nyerte el a király tetszését nemes magatartásával. Idézzük a király szavait: „mit adellicher tugent czirt und mit hofflichen gepeer vor unser erschienen ist.”

Az ajándékozott kőház Besztercebányán volt. A vele ajándékozott Zólyom vármegyei falvak már a 14. század óta egy bizonyos főtéri ház tartozékai voltak. Ez volt az ún. Károlyi- vagy Jung-ház, a város legtekintélyesebb épülete. A bányabirtokos Jung család a huszita háborúk vagy rosszul sikerült vállalkozások miatt kényszerült megválni a tulajdontól. 1466-ban Laki Thuz János és Ernuszt János vásárolták meg 6200 aranyért. 1470-ben a háznak és tartozékainak egyedüli birtokosa már a zólyomi főispán, Ernuszt János volt.¹⁵ Tőle szerezte meg a tulajdonjogot a király 1473-ban. Hogy milyen

¹³ WENZEL Gusztáv, *Diósgyőr egykori történelmi jelentősége*, Pest, 1873 (Értekezések a történeti tudományok köréből, II, 7). Diósgyőrt 1461-ben Mátyás jegyajándékkul adta Kunigundának. Az oklevélbe belefoglalta Szilágyi Erzsébetet is. TELEKI József, *Hunyadiak kora Magyarországon*, XI, Pest, 1855, 4–5. A királyné halála, 1464 januárja után Szilágyi Erzsébet innen keltez levelet 1464 szeptemberében. OL, DL, 16062.

¹⁴ Borbála családjáról l. PERGER, *i. m.* (7. j.), 255. További adatok: *Urkundenbuch und Regesten zur Benediktinerstiftes Göttweig*, bearb. Adalbert FUCHS, II, Wien, 1901 (Fontes Rerum Austriacarum, II, 52), № 1416, 1432, 1441, 1447, 1459.

¹⁵ FÖGLEIN Antal hagyatéka, MTAK kézirat, Ms. 3228, f. 114. Az eredeti OL, DL, 38867.

módon, annak írásos nyoma nincs, csak egy későbbi pör során említik, hogy erőszakkal. Annyi bizonyos, hogy ekkortájt a király és „komája”, Ernuszt jó viszonya valami miatt megromlott.¹⁶ A király mint új tulajdonos már az ajándékozást megelőzően járt Besztercebányán 1473. november 4-én.¹⁷ Csak föltételezhetjük, hogy a gyermek és anyja új otthonának körülményeit akarta megsejteni. A ház a 15. század végén a Thurzók kezébe került. Róluk kapta utóbb a Thurzó-ház elnevezést. A sokszorosan átalakított épület ma a Múzeum.

Az épület restaurálása során a mai alaprajzhoz sehogyan sem illeszkedő, a mai földszintnél néhány lépcsővel lejjebb levő északi helyiségben, amely föltehetően az épület legrégebbi része, falfestésre bukkantak. Az 1954-ben történt föltárás után, az 1955–1958-ig tartó restaurálás eredményeképpen ez ma az ún. zöld szoba. A négyszer nyolcméteres, dongaboltozatos helyiség teljes falfelületét erősen kiegészített festés díszíti. Szemmagasságig okker és zöld mértani mintázat, ezen fölül figurális díszítés van, jelenetek követik egymást. A mennyezetet teljesen befedi a zöld indás díszítés, erről kapta a helyiség is a nevét. A terem északi végében egyetlen gótikus ablak van. A teremnek ebben a részében a mennyezeten Mátyás király és Beatrix királyné címere látható. Ha a helyiségbe lépünk, rögtön föltűnik, hogy az egykor vagy valamikor ketté volt osztva. A figurális ábrázolásoknál ezt nem hagyhatjuk figyelmen kívül. Mindmáig Lajta Edit 1966-os tanulmánya az egyetlen alapvető munka, amely a jelentős ábrázolásokkal foglalkozott.¹⁸ Ma a helyiségbe a keleti fal déli csücskébe vágott ajtón lépünk be. Szemben egy nagyméretű falkép látható. Erdei jelenet. Egy hátranéző szarvas, egy nőalak töredéke és az előtérben a képből kinéző hermelinköpenyes jogaros férfialak. Bár Lajta

¹⁶ 1493. január 28-án Báthory István országbíró megidézte Corvin Jánost Ernuszt János ellenében a besztercebányai ház és tartozékai ügyében, amelyet Mátyás király mintegy húsz évvel azelőtt jogtalanul foglalt el Ernuszt János kincstartótól, most pedig Corvin János herceg bír. SCHÖNHERR Gyula hagyatéka, MTA Kézirattár, Tört. 2°, 280/II, f. 74. 1494. december 1-jén Corvin János elismerte, hogy a besztercebányai kőház és tartozékai Ernuszt jogos tulajdona volt, ezért azt fiainak visszaadta, *i. m.*, f. 128. Az oklevél MOL, DL, 20233. Érdekes, hogy amikor Ulászló Farkashidán megerősítette az országnagyoknak Corvin Jánossal kötött egyezségét, akkor abba belefoglalták a királyfinak apjától kapott javai közé a besztercebányai házat és tartozékait is 1490. július 31-én. MOL, DL, 19657 és 19658. Borbála viszont 1491-ben is még mint sajátjairól rendelkezett ezekről fent tárgyalt végrendeletében. A király és Ernuszt viszonyára vö. MADZSAR Imre, *Ernuszt János és háza Budán, Száz 52* (1918), 56–71.

¹⁷ MOL, DL, 17505.

¹⁸ LAJTA Edit, *A besztercebányai (Banska Bystrica) Thurzó-ház falképei*, Művészettörténeti Értesítő, 15 (1966), 1–10. 562. tétel [ESZLÁRY Éva] = *Matthias Corvinus und die Renaissance, i. m.* (7. j.), 522–523. Köszönettel tartozom Török Gyöngynek, aki OTKA támogatásból lehetővé tette, hogy Mudrák Attila a falképekről új fényképfelvételeket készítsen, és azokat fölhasználhassam.

Edit szívesen látná a piros palástos férfialakban az ifjú Mátyás királyt, fölhívja a figyelmet az alapításmondákat idéző szarvas alakjára. A következő, jó állapotban megmaradt kép Zsuzsanna és a vének jelenetét ábrázolja. (1. kép) Zsuzsanna körülzárt kertben meztelenül ül egy fadézsában. Két oldalról a két vén nyúl feléje. A kép szélén a szolgáló távozó piros ruhás alakja egy palota kapujában. A kerítésen kívül folyó, azon hajó, növényzet, madarak, távoli táj. Lajta Edit nagyított miniaturát lát a képben. Tovább, most már az északi falon sziklákat ábrázoló kép egy rejtélyes férfialakkal. A magányos férfi mintha vizet fakasztana. Itt következik az ablak. A mellette lévő keskeny falrészén Szent Borbálát látjuk attribútumával, a toronnyal. (2. kép) A keleti fal következik. Ezen maradt meg a legreprezentatívabb alkotás, az utolsó ítélet. (3. kép) Krisztus mandorlában, mellette Mária és a Keresztelő. Angyalok, az üdvözültek és a kárhozatra jutók egy csoportja. Ezt újabb jelenet követi. Jézus és a szamariai asszony a kútnál. (4. kép) A kép szélén épület alakokkal. Újabb jelenet, ezt Lajta Editnek sikerült megfejtenie: angyal mutatja Dánielnek, hogy hol érdemes kincs után ásnia. A képsort befejezi Szent György, amint ledöfi a sárkányt. Látható a megmentőjéért aggódó leány és a nézők. Ezzel visszaérkeztünk az ajtónyíláshoz. Efölött az indadísz alatt medvét táncoltató figura és dudás alakja látható. Mellette a róka és a gólya meséjének illusztrációja, ugyancsak a zöld fonadékoktól betakarva. A déli falon a freskósorozatnál kicsit magasabban két körülbelül egy méter átmérőjű kör van. A bal oldaliban piros ruhás férfialak látható. Ennek a körnek egy szelete hi-

1. kép

2. kép

ányzik, mert a helyiség dongaboltozata takarja. Ugyanilyen kör van az ajtóval szemben lévő falrészén.

Lajta Edit úgy véli, hogy a freskósorozat a 15. századi magyarországi falképek közül művészi kvalitásával és érdekes ikonográfiájával messze kiemelkedik. Ugyanakkor a bányavárosok e korból való művészeti emlékei közül a legréjtélyesebbnek tartja. Ugyanis ahogyan ezek a képek ma egymást követik, abból bármiféle megrendelői programot rekonstruálni kilátástalan feladatnak látszik. Szerinte megoldás csak akkor remélhető, ha a megrendelő személye ismertté válik. Mátyás király adományozó oklevele, úgy gondolom, hoz ezen a ponton tovább segítheti a kutatást.

A ház tulajdonosai most már ismertek végig a 15–16. század folyamán. A programadót közöttük kell keresni. Nem mernék a művészettörténészek területére lépni. Csak az eddig ismertek alapján gondolom azt, hogy a ma

3. kép

4. kép

látható képeket több megrendelő kívánságához köthetjük. Ma a legrosszabb állapotban a déli fal körbe komponált alakjai vannak. Az egyik körből egy szeletet pedig elföd a bolthajtás. Magyar Károly Budán tárt föl olyan épületet, ahol a síkfödémet utóbb dongaboltozatra cserélték, talán azért, mert egy újabb szintet emeltek rá. Ez történhetett itt is.¹⁹ Ezért tűnt el a kép egy része. Ha ez így van, akkor a körképek a festett fal legrégibb emlékei (a többi freskó a dongaboltozathoz igazodik). Ezen és az oldalfalakon viszont nyomon követhető egy régebbi elválasztás maradványa. Ami ma egyetlen terem, az régen két kisebb helyiség volt.

Az így nyert két szobából az ablak felőlit névadó szentjének képéről Borbála-teremnek nevezhetjük. Az ablak mellett a síkfalra festett fülkében foglal helyet a szent, kezében könyv, háta mögött a torony. Mellette, de már a dongaboltozatos keleti falon a nagyon kvalitásos utolsó ítélet mozgalmas képe van. Két szélét egy-egy mondatszalgos alak zárja. Ehhez csatlakozik az újszövetségi jelenet: Jézus találkozósa a samáriai asszonnyal a kútnál.²⁰ Az asszony szájából mondatszalgos tekeredik, szövege ma már nem olvasható. A szemben lévő nyugati falon ószövetségi jelenet: Zsuzsánna és a vének.²¹ A riadt Zsuzsánna szájában is mondatszalgos, szövege ma már nem látszik. Úgy gondolom, hogy ezek a képek Borbálához mint a ház programadó tulajdonosához kapcsolhatók. Névadó szentjének képe társaival gyakori a bányászvárosokban, de így egymagában valószínűleg egyéni megrendelésre készült. A bűntudat, amely haláláig gyötörte, adja kezünkbe a kulcsot a Zsuzsanna és a samáriai nő képpárhoz is. A Zsuzsanna-jelenet esetében Lajta Edit jó megfigyelését kiegészíthetjük azzal, hogy a kinagyított miniatúrákép éppen egy „b” betűbe van belefoglalva. Zsuzsanna, az ártatlanul gyanúba keveredő nő szájából sóhaj-szalgos tör elő szorongatott helyzetében. Szemben vele van Jézus és a samáriai asszony találkozásának szépen megkomponált képe. Az asszony itt Jézus szájából hallja: aki most vagy nem a te férjed. Ó- és újszövetségi egymásra utaló jelenetek a középkori hitmélyítő könyvek kedvelt témái. De a két jelenetet ilyen párosításban hiába keressük a Biblia pauperum és társai alaposan földolgozott tipológiai repertóriumában.²² Ez a két kép, ilyen sajátosan egymásra utalva, úgy tűnik, egyéni megrendelésre készült.

¹⁹ Az 1494. október 25-i inventarium szerint a házban volt három „habitatio”, két „camera”, egy „magna stuba superior” és egy „stubella sub tecto”, amelyekben leltározni valót találtak. WENZEL Gusztáv, *Okmánytár a Fuggerek magyarországi nagykereskedése és részvállalatának történetéhez*, TT, (1882), 626.

²⁰ János 4,5–42.

²¹ Dániel 13.

²² Zsuzsanna párképe általában Krisztus és a házasságtörő nő (János 8,1–11). Wilhelm MOLSDORF, *Chrystliche Symbolik der mittelterlichen Kunst*, Leipzig, 1926, 214. A samáriai asszony és Jézus találkozását Jákob kútjánál az Ószövetségből vett kútjelenetekkel együtt ábrázolták. *í. m.*, 181–183.

Zsuzsanna meztelen ábrázolása egyébként ekkor még ritka, rajta kívül csak Louis de Laval a mienkkel egykorú óraskönyvbeli képéről tudunk.²³ Némely magánajtatosságot szolgáló könyvben a Zsuzsanna-história az agónizálókért vagy a halottakért mondandó vesperás illusztrálását szolgálta. Az ott olvasható könyörgés: „Liberá, Domine, animam eius sicut liberasti Susannam de falso crimine” a mi Borbálánk esetében is sokat mond.²⁴

Borbála is, Zsuzsanna is segítő szentek, az ítéletre várók mellett állnak majd ama végső órán, amelyet a terem legszebben kimunkált freskója ábrázol. Mérete is, kvalitása is megengedi, hogy oltárképnek tekintsük abban a helyiségben, amely talán Borbála magánáhítatát volt hivatva szolgálni.

A többi kép, legalábbis abban a formában, ahogyan ma látjuk, későbbi tulajdonos(ok) megrendelésére készülhetett. A Borbála-szoborészben az ablakok mellett leginkább sziklákat és mellékesen egy férfialakot is ábrázoló kép átalakítottnak vagy rontottnak tűnik. Leginkább a 15. század végén a Felvidéken is igen népszerű Remete Szent Antalnak látszik a kezében lévő tűzcsóva miatt. Szent György és a kincskereső Dániel, valamint a hermelingalléros fiatal férfi nagyméretű jelenete, azt hiszem, hogy az 1495-ben tulajdonossá lett Thurzó János krakkói polgármester vagy utódai rendelkezése készültek. Már Lajta utalt a hátranéző szarvas figurája miatt egy lehetséges alapítás-monda ábrázolására. Valóban, a krakkói egyházmegyéhez tartozó lisa-gorai bencés apátság alapítási mondája Szent Imréhez fűződik. Eszerint Imre ifjú feleségével, a lengyel Mesko király lányával vadászni ment. Angyal hívta föl a figyelmét a „vezető szarvasra”, amely a kolostor leendő helyét mutatja.²⁵ A freskón ott a vezető szarvas, a nőalak, az ifjú (herceg), amint egy kis szárnyas alak a fülébe súg valamit. Az új krakkói tulajdonosok programjába egy ilyen jelenet nagyon is beleilleszthető. Ezeknél a képeknél korábbinak gondolom a két címert a Borbála-rész mennyezetén. Mátyásé lehet korábbi is. Beatrixé szerintem akkor került oda, amikor Mátyás a királynét 1478-ban mint a bányavárosok birtokosát végigvitte a Felvidéken.²⁶

Visszatérve Borbálára, megemlítendőnek tartom, hogy szülővárosában, Steinben máig látható a besztercebányai falképsorozattal sok elemében rokonítható, bár jóval korábbi kápolnadíszítés. A göttweigi apátságnak volt a városban egy majorja, amelynek kápolnáját és oratóriumát díszítik ezek a

²³ Louis RÉAU, *Iconographie de l'art chrétien*, II/I, Paris, 1956, 396.

²⁴ *I. m.*, 394.

²⁵ DÖMÖTÖR Tekla, *Árpád-házi Imre herceg és a csodaszarvasmonda*, FK 4 (1958), 317–319. A tanulmányra Török Gyöngyi hívta fel a figyelmemet.

²⁶ Antonio BONFINI, *Rerum Ungaricarum decades*, 4, 5, 162–163. Bonfini egyetlen alkalommal talán Borbálára céloz, amikor az ausztriai háborúkkal kapcsolatban Mátyásról ezt írja: „Viennenses illecebre nondum mente exciderant, a quibus se quandoque victum ferventiore iam etate esse noverat.” *I. m.*, 4, 4, 119.

freskók. Apja az apátság hűbértokosa lévén, valószínűleg sokszor volt alkalma látni ezeket az egész családnak.

Az 1473 novemberi királyi adományozást követően Borbála fiával együtt bizonyosan elfoglalta új otthonát. Erre következtethetünk abból, hogy a kis János egyéves születésnapján a király a környéken tartózkodott.²⁷ Mátyás, amint erre már Schönherr Gyula is rámutatott, a fiának juttatott nagyobb adományokat később is szívesen kapcsolta egy-egy születésnaphoz, azaz az évfordulókról megemlékezett.

Bizonyára nem véletlen a hely megválasztása sem. A kényelmes otthont nyújtó házhoz banya, falvak és egyéb birtokok tartoztak. Ezzel Borbála anyagilag függetlenné vált. A város polgársága német nyelvű volt, Borbála ezért otthonosabban érezhette magát. Az, hogy Besztercebánya Zsigmond király rendelkezése óta királynéi város volt, talán túlságosan is merész kombináció volna ekkor még. Annyi azonban bizonyos, hogy Mátyás király a donációval az addig rejtett, elvonultságban élő nőt az ország polgárává tette, a vele való kapcsolatát mintegy nyilvánosságra hozta.

Érdekes epizódot örökített meg Hans Dernschwam a 16. század elején Besztercebányára vonatkozó följegyzéseiben. Akkor ott úgy tudták, hogy a király kívánságára a főtéri házak mögötti kerteket kisajátították, összenyitották, és így a folyóig egy összefüggő parkot létesítettek. A késői emlékezet ezt az 1478-as királyi látogatással hozta összefüggésbe. Dernschwam szerint ígéret is volt arra, hogy majd az eredeti tulajdonosok visszakapják kertjeiket, de valahogy az „Ózkert” még egy félévszázad múltán is megvolt.²⁸ Ha Borbála idejében létesítették, akkor a kisleány játékteréül szolgált. Ha a királyi pár látogatását szolgáló reprezentáció része volt, akkor a Beatrix-címer is ekkor kerülhetett a mennyezetre.

Hogy a két címer így együtt látható ma a teremben, azt az a változás okozta, amely a király és Borbála viszonyában 1475-ben bekövetkezett. Az év augusztusában Borbála megvette a Bécs melletti Enzersdorf váruradalmát. A hatalmas összeget, 9500 aranyat bizonyára a király fizette ki az éppen akkor az ő pártján lévő várúrnak, Georg von Pottendorfnek. Borbála oda is költözött. Ezután férjezettként említik, mint az ő váráról elnevezett Friedrich von Enzersdorf feleségét. E házasságból két gyermek is született.²⁹ A változást Borbála életében valószínűleg az európai politika térségünkig húzódó szálai okozták. Mátyást az államérdek kényszerítette arra, hogy a fölsejlt francia–burgundi koalíció ellenében a nápolyi–pápai vonalhoz csatlakozzék. Nyílt titok volt, hogy ezt a célt szolgálta a magyar király és a nápolyi királylány házassági szövetsége. A frigyet a pápai legátus hozta tető alá. 1475

²⁷ MOL, DI 103456.

²⁸ Hans DERNSCHWAM, *Erdély, Besztercebánya, Törökországi útinapló*, kiad. TARDY Lajos, Bp., 1984, 129.

²⁹ PERGER, *i. m.* (7. j.).

nyarán már javában folytak Mátyás és Beatrix esküvőjének előkészületei. Borbálának ezért kellett elhagynia az országot.

1476-ban Borbála férjével együtt beírta nevét a pozsonyi Krisztus Teste társulat anyakönyvébe.³⁰ Ugyanekkor került vissza Pozsonyba Johann Han von Weitra mint a Szent Márton-egyház plébánosa. Már 1462-től kanonok volt, és sűrűn szerepelt az oklevelekben, de 1470-től nem találkozunk vele. 1476 tavaszán egyszerre pápai legátusi megbízottként szerepel. Neve ismert a magyarországi művelődés történetében. Az ő neve alatt jelent meg a második magyarországi, valószínűleg pozsonyi ősnymodában egy búcsúlevél. Pozsonyban és Gyulafehérvárt is őrzik egy-egy gazdagon illusztrált egyházi szerkönyvét. Ő is alsó-ausztriai volt, és éppen Borbála magyarországi tartózkodása idején volt távol a pozsonyi káptalanból. Ez idő alatt olyan érdemeket szerzett, talán Borbála mellett, amelyekkel kiérdemelte a pápai legátus bizalmát.³¹

Borbála mint enzersdorfi várúrnő és Mátyás király kapcsolata a további évek során is rendezett maradt. A király Frigyes elleni háborúja idején 1482-ben és 1484-ben is a vár vendége volt.³² Itt fogadta panaszos alattvalóit, és innen levelet is keltezett. Borbála is járt Budán, amikor a korábban ismertetett botrányos ügy során 1489-ben eleget tett a pápai legátus idézésének. Helyzete a király halála után veszélyeztetetté vált. Frigyesről is, Beatrixtól is jogosan tarthatott, tőlük semmi jót nem várhatott. Ezért írta meg végrendeletét 1491. szeptember 13-án. Erre nem a betegség kényszerítette, mert ezután még évekig élt. Ezekben az években a klosterneuburgi kolostorban talált oltalmat. Ott halt meg 1495. februárban, ott is temették el a Szent Ágnes-kápolnában.³³

Udvari magatartásával nyerte el Mátyás tetszését Borbála. A király, ahogyan Tubero írta, valóban fejedelmi pompával vette őt körül. Mátyás további terveiről vele kapcsolatban semmi bizonyosat nem állíthatunk, szándékai mögé nem láthatunk. Az Alpoktól délre már régen elfogadott volt a törvényes házasságon kívüli kapcsolat. A világi és egyházi társadalom felső rétegeiben az ilyen származás komoly hátrányt nem jelentett. Beatrix apja is, Gabriele Rangone, a pápai legátus is törvénytelen kapcsolatból született.

³⁰ Uo.

³¹ KÖBLÖS József, *A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan archontológiája: 1458–1526*, Bp., 1987, 216; UÓ., *Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában*, Bp., 1994, 476; HOFFMANN Edith–WEHLI Tünde, *Régi magyar bibliofilek*, Bp., 1992, 152–158, 265; Perger összeállításából figyelmet érdemelnek Borbála pozsonyi kapcsolatai. PERGER, i. m. (7. j.). Nem ismerek kizáró adatot azzal kapcsolatban, hogy Corvin János esetleg ott születhetett. A születés idején a király a városban tartózkodott! TELEKI, i. m., 492–494.

³² 1482. október 29. PERGER, i. m. (7. j.); 1484. december 29. SZÉLL Farkas, *A nagybesenyői Besenyey család története*, Bp., 1890, 167.

³³ LUDWIG, i. m. (8. j.), 80.

Ausztria tehetős polgárai körében más volt az erkölcs. Borbála ezért nem tudott megbékélni helyzetével. Ha valóban órála vallanak a besztercebányai freskók, akkor Zsuzsannával szenvedett az igaztalannak tartott vádak miatt, és ugyanakkor a szamariai asszonnyal maga is beismerte rendezetlen társadalmi kapcsolatát. Ezért menekült a vezeklésbe, és a végső nyugalmat, végrendelete szerint, ezért óhajtotta a bűnös nők Szent Jeromos-kolostorában elnyerni. Corvin János herceg lelki alkatába – úgy tűnik – az anyai örökségből nagyobb rész jutott annál, semhogy királyi apjának méltó örökösévé válhatott volna. A steini erdőkben megismert Borbála Szép Ilonkára oly igen emlékeztető története ezért nagyon jelentős epizód az olyan okok sorában, amelyek a nagy király halála után a birodalom hanyatlásához vezettek.

Függelék

Wir Mathias von gotts gnaden czu Hungernn zu Behem etc. konig Bekennen offennlich mit dem prieff allen den er fur kumbt. Als wir uns pey vir Jaren in Osterreich czu dem allerdurchleuchtigisten furschten herren ffridrichen Romischen kayser etc. unserem lieben vattern gefugt hetten In dem Rainen fur uns der Edelen frawen Barbaren Hansen Edelpegken von Stain tochter vater und muter und ir frewntschafft und gaben uns czuerkennen weye und sy uns in merklichen unser sachen und notdurfften getrewlich gedient haben hetten. Dye und nu genem worden aund auszgenomen haben Ist wol czimlich und billich das irem geschlecht mit kunichlichen begoben genediclich fursehen sullen Darumb haben wir dye benant frawe Barbara dye dan mit adellicher tugent czirt und mit hofflichen gepeer vor unser erschienen ist Dye sich in unser Kunigreich Hungern sunder sachen gefugt sich also gehalten das uns Ir tugent czu mal wolgefallen hat und do mit bewegt unser kuniglich gab mit czutailen Haben wir angesehen dy vorgeantursach und von kuniglicher mildikait und sunderen gnaden auch ausz verdienen Ir und Ir vater und muter dy gnad getan wolbedechtlich ausz rechten wissen ein Stain hawsz czu unserm margk Newnzol gelegen und eyn grub im pergk Newstollen genant auch eyn Mayerhof enhalb des czawns des vorgeantanten Margks Item eyn dorff czu Sand Jacob Podlawicz Rechka Mayer Wlmanfalwa und nemet falwa genant yn der Spanschafft im Sol gelegen czu dem benanten Haws gehorund mit allen und yeglichen Iren nutzungen czugehorungen akkern gepawt und ungepawt wysen waiden welden holzen pergen tellern wessern pecheren vischwarden teyche mullen auch mullsteten gemainthlich auch allen nutzungen und czugehorungen czu ir yedem von Recht oder von alter dorczugehort haben oder gehoren mit alten und yeglichen Iren gemerken Margk sein und ausz czaigungen der benanten frawen Barbaren Iren erben und nach komen allen ausz unseren handen gegeben

und vorlichen geben und vorleichen rechtlich ewiglich und widerruflich czuhaben und czu halten Doch yedem an sein rechtenn wnforgriffem mit Úrkunth desz prieffs den wir czu Privilegien bestellen wellen so uns in sunderhait furpracht wirdt Geben dyosgewr an den hailigen Sand Briccien tag pisshofen und peichtiger noch Cristi gepurt XIII und In dem LXXIII Jar Unser Reiche desz Hwngerischen ym XVI^{ten} und desz Behemischen in funfften Jaren.

Az oklevél olvasásához és értelmezéséhez nyújtott segítséget Vizkelety Andrásnak köszönöm.